

T.C.
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi

ULUSLARARASI
DÜŞÜNCE ve SANATTA MEVLÂNÂ
Sempozyum Bildirileri

INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON
MAWLÂNÂ JALÂLADDÎN RUMÎ
IN THOUGHT and ART
Papers

May, 25-28 Mayıs 2006
Çanakkale
Türkiye/Turkey

MESNEVÎ ÖRNEĞİNDE MEVLÂNÂ DÜŞÜNCESİNİN OLUŞUMU VE SUNUMUNDA KUR'ÂN'IN YERİ

Yrd. Doç. Dr. İshak ÖZGEL

Süleyman Demirel Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Tefsir Ana Bilim Dalı Öğretim Üyesi

(ÖZET)

İslam düşüncesi içinde önemli bir yere sahip olan Mevlânâ, Mesnevî adlı eserinde Kur'ân âyetlerine yer vermiş, bir kısım âyetleri doğrudan tefsir etmiş, bazı âyetlerin lafzını ya da manasını aktarmış, muhtelif şekillerde âyetlerden iktibaslar yapmış, Kur'ânî kavramlara ve konulara yer vermiştir. Bunların yanında Kur'ân ve Tefsir ilmi etrafında oluşan bir bilgi birikiminin de bu eserde yoğun olarak yer aldığı görülmektedir.

Mesnevî'nin oluşumunda, Mevlânâ'nın tarihselliği perspektifiyle Kur'ânî bir kültürün önemli bir etkisi olduğu, sunumunda ise farklı kaynakların ve birikimin kullanılması sonucu Kur'ân'dan ayrılan yönleri olsa da Kur'ân' da kullanılan hikaye ve temsil üslubunun tercih edildiği, tasavvufî hakikatlerin daha kolay anlaşılır bir şekilde aktarıldığı gözlemlenmektedir.

THE PLACE OF THE QURAN IN THE FORMATION AND PRESENTATION OF THE THOUGHT OF MAWLANA JALALADDIN AL-RUMI: THE CASE OF AL-MATHNAWI (ABSTRACT)

Al-Rumi, who had an important place in the Islamic thought, used the Qur'anic verses, sometimes interpreted some verses and sometimes provided either their texts or their meanings. While he makes quotations from the Quran, he also mentions several Qur'anic subjects and terms. In addition, he often refers to the Qur'anic culture which has evolved around the Qur'anic interpretation (*tafsir*).

It is clear that the Qur'anic culture played a very important role in the formation of al-Mathnawi. Although he sometimes differs from the Qur'anic method in his usage and treatment of several subjects and sources, he has resort to the Qur'anic method of narration and exemplification so that the sûfi facts can be presented more easily and comprehensively.

GİRİŞ

İslam düşüncesi içinde önemli bir yere sahip olan Mevlânâ, diğer bir çok İslam düşünürü gibi Kur'ân'ı okuyan ve yorumlayan bir kişidir. İslam dininin en temel kaynağının Kur'ân olması ve metin olarak başlangıçtan itibaren korunarak taşınması yanında, İslam dininin, fikri ve ameli açıdan hayatın her alanını kapsadığına dair bir anlayışı barındırması gibi temel nedenler, İslam coğrafyasında, bilim ve düşünce üreten her ferdin bu kaynağı kullanması gibi tarihi bir realitenin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Bu realite, islamî çevrede yetişmiş her bilim adamının düşüncesinde, görünürlülük açısından farklı olsa da Kur'ân'ın etkisinin bulunduğu anlamına gelmektedir. Etkileyen kaynak tek olmakla beraber kaynağı kullanma yolları, yöntemleri ve amaçları farklı olduğu için tek bir kaynak oldukça farklı şekil ve renge dönüşmüş, netice itibarıyla zâhirden bâtına uzanan bir çizgide muhtelif üsluplara sahip düşünürlerin ürettiği bir Kur'ân kültürü oluşmuştur.

Oluşan ilmi birikim içinde Kur'ân tefsir tarihine baktığımızda en üst bir sınıflama ile zâhirî ve bâtinî yorumların olduğu görülmektedir. Bir yandan Kur'ân'ın zâhiri anlamları etrafında çalışmalar yapılırken diğer yandan sûfî ve işârî anlamların çıkartıldığı bir ekol de varlığını devam ettirmiştir. Bu iki nokta arasında yetişen Mevlânâ, eserlerinde Kur'ân âyetlerine kendine mahsus bir üslup ile yer vermesiyle dikkati çekmektedir.

Söyleminin temel unsurları ile modern çağın karşılaştığı problemler ve çatışmalar arasındaki uygunluğun da etkisiyle dünya çapında bir ilgiye mahzar olan Mevlânâ'nın bu denli geniş bir kitleye hitap edişinde, muhteva kadar üslubun da katkısı vardır. Bu nedenle biz tebliğimizde onun bu yönüne de değinecek, eserleri arasında bu özelliği daha fazla taşıdığı kanaatiyle meseleyi Mesnevî bağlamında ele alacağız.

Mesnevî

Bir edebi türün adı olmasına karşın şöhreti nedeniyle Mevlânâ'nın bu türde yazdığı esere alem olan Mesnevî, her beyti kendi arasında kafiye nazma verilen addır.¹ Genel olarak şâirlerin, uzun aşk

¹ Mehmed Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih ve Deyimleri Sözlüğü*, İstanbul 1993, C. II, s. 488

hikâyelerini ve destanımsı konuları işlerken kullandıkları bir edebî nazım türü olup, mutasavvıf şâirler tarafından yaygın olarak tasavvufî konuları anlatıp öğretme amacıyla kullanılmıştır.² Mevlânâ, bu eserinde hakikatleri hikaye ve temsil yoluyla anlatmayı tercih etmiştir. İçerisinde âyetler, hadisler, atasözleri, temsiller ve fıkralar bulunan, yaklaşık 26 bin beyitten müteşekkil Mesnevî'nin Kur'ân'dan etkilenmesini, muhtevasında yer alan Kur'ân âyetleri ve sunumunda tercih edilen hikaye ve temsil üslubu şeklinde iki açıdan değerlendirmek mümkündür.

Mevlânâ Ve Kur'ân Kültürü

Mevlânâ'nın Mesnevî'deki düşüncelerinin oluşumunda Kur'ân'ın konumuna bir diğer ifade ile Kur'ânî referanslarına geçmeden önce onun Kur'ân'a bakışına kısaca göz atmakta fayda olacağı kanaatindeyiz.

Kur'ân'ın Mevlânâ düşüncesine kaynak oluşunu, şu beyiti ile ifadelendirmek mümkündür. "Ten midesi insanı samanlığa çeker. Gönül midesi reyhanlığa. Ot ve arpa yiyen kurban olur. Tanrı nuru ile gıdalanın Kur'ân olur."³ İnsanlara bu tavsiyede bulunan Mevlânâ kendisi de buna uyarak neredeyse Kur'ân kesilmişştir.

Kendisini

"Yaşadığım müddetçe Kur'an'ın bendesiyim

Hız. Muhammed'in (sav) yolunun toprağıym ben

Birisi benim sözümünden bundan başka bir söz naklederse,
ondan da o sözden de bizarım."

Sözleri ile Kur'ân'ın kölesi olarak vasıflayan Mevlânâ, Mesnevî'nin birinci cildinin dibacesinde de, bu eserinin, Keşşâfu'l-Kur'ân yani Kur'ân'ın sırlarını açtığından bahseder.

Bu temel unsurlar; yani kendisini Kur'ân'ın bendesi sayması, Kur'ân'la hem hal olanın adeta bir Kur'ân kesileceği düşüncesine sahip olması ve Mesnevî'yi Keşşâfu'l-Kur'ân olarak görmesi şeklinde özetlenebilecek düşünce tarzı, eserine yansımış, Mesnevî'de kimi zaman açıkça bazı âyetlerin tefsirini yapmış, çoğu zaman lafzî ve manevî iktibaslar yapmış, âyetlere telmih yoluyla işaret etmiş, bazen de filanca âyeti oku şeklinde atıfta bulunmuştur.

26 bin dizeyi aşkın olan Mesnevî'de, 755 Kur'ân âyeti ele alınmış, 39 defa Cibrail, 62 defa Hz. İbrahim, 70 defa Hz. Süleyman, 44 kez Hz. Davud, 85 defa Hz. İsa, 76 defa Hz. Musa, 103 defa Hz. Yûsuf, 27 defa Hızır, 796 defa Şeytan, 16 defa İblis'den bahsedilmiştir.⁴

Kur'ân'da geçen Hz. Âdem, Hz. Nuh, Hz. İbrahim, Hz. Yakûb, Hz. Yûsuf, Hz. Yûnus, Hz. Musa, Hz. İsa gibi Peygamber kıssalarından⁵, Ashâb-ı Kehf, Bel'am b. Bâûra, Hârût-Mârût olaylarından, Hristiyanlar ve Yahudiler başta olmak üzere helak edilen diğer kavimlerden bahseden âyetleri ele alıp açıklamış ve tefsir etmiştir.⁶

Mevlânâ, Mesnevî ve diğer eserlerinde Kur'ân âyetlerine yer verirken şu durumlardan birine göre davranmıştır. Başlıkta "falan âyetin tefsiri" diyerek, o başlığın altında adı geçen âyetin tefsirinden bahsetmesi. Toplam 23 âyetidir. Ele aldığı tasavvufî konunun işlenmesi esnasında bir veya bir kaç âyete ve tefsirine yer vermesi. Takriben 700 ila 750 arası. Yine bu konu esnasında âyete işaret veya telmih ederek tefsirinden bahsetmesi. Bu da şarihlere göre değişmekle beraber 700 ila 750 civarındadır. Başlıkta "falan âyet hakkında" veya "falan âyetin hükmü gereğince" vb. ifadelerle, âyetle ilgili veya onun ışığı altında bilgi vermesi. Yaklaşık 53 âyet. Konunun akışı içinde "falan âyet gereğince", "falan âyeti oku, mânâyı kavra" veya "falan âyetin delaletiyle" gibi ifadelerle bazı âyetlerden bahsetmesi. Âyetlerin lafzını vermeden Farsça mealini ve tefsirini veya yalnız mealini kullanması.⁷

Bu ve benzeri şekillerde bir çok yerde Kur'ân âyetlerine değinilmesi nedeniyle bazı yazarlar tarafından Mesnevî, Kur'ân tefsiri olarak değerlendirilmiştir. Banarlı, Kur'ân-ı Kerîm'in Mevlânâ çapında bir velî tarafından yapılmış, heybetli bir tefsiri,⁸ derken, Muhammed İkbâl de aynı kanaati paylaşmakta,⁹ Seyyid Hüseyin Nasr, Mesnevî, Kur'ân-ı Kerîm'in bâtınî bir yorumu¹⁰ demektedir, Şefik Can, Mesnevî, Kur'ân'ın şiirle açıklamasıdır, diyerek buna bir delil olarak Bursevî gibi bir müfessirin

² Yılmaz Öztuna, "Mesnevî", *Türk Ansiklopedisi*, Ankara 1983, XXIV, s. 46

³ Mevlânâ, *Mesnevî*, çev: Veled İzbudak, İstanbul 1990, C. V, s. 203, 2478 b

⁴ Rüştü, Şardağ, "Mevlânâ ve Mesnevî'deki Üslup," *Mevlânâ Yirmi Altı Bilim Adamının Mevlânâ Üzerine Araştırmaları*, haz. Feyzi Halıcı, Konya 1983, s.125

⁵ Mesnevî'de geçen kıssalar ile Kur'ân kıssaları arasında karşılaştırma yapan bir çalışma vardır. Bkz. Bediüzzaman Fîrûzânfer, *Meâhizi Kısas ve Temsilât-ı Mesnevî*, Tahran, 1955

⁶ Hüseyin Güllüce, *Kur'ân Tefsiri Açısından Mesnevî*, İstanbul 1999, s. 48

⁷ Hüseyin Güllüce, *a.g.e.*, s. 118-119

⁸ Nihad Sami Banarlı, *Tarih ve Tasavvuf Sohbetleri*, İstanbul 1984, s.215

⁹ Muhammed İkbâl, *Esrar ve Rumuz- Benlik ve Toplum*, çev. Ali Yüksel, İstanbul 1996, s.267

¹⁰ S. Hüseyin Nasr, *İslam Sanatı ve Mesnevî*, çev: Ahmet Demirhan, İstanbul 1992, s. 161

tefsirinde Mesnevî'yi şerh ettiğini söylemektedir.¹¹ Yabancılar da bu tanımlı yapanlar olmuş, Nicholsun, Mesnevî'yi bir Kur'ân tefsiri olarak nitelemiştir.¹² Bu durum, Mesnevî bir tefsir kitabı mıdır? şeklinde bir soruyu cevaplamayı gerektirmektedir. Öncelikle bu ifade ile neyin kastedildiğine bakmak gerekir. Âyetleri ele alan bu çerçevede onları yorumlayan kitaplar kastediliyorsa Mesnevî, böyle bir tefsir kitabı değildir. Ancak özellikle mutasavvıflar arasında daha fazla rağbet gören bir te'lif şekli olan, ele alınan konuları, Kur'ân âyetleri çerçevesinde inceleyip, düşünceleri aktarırken Kur'ân âyetlerine çeşitli yöntemlerle ile yer vermek kastediliyorsa Mesnevî bu tarz bir tefsirdir denilebilir. Bu iki tarz te'lif, Mevlânâ'nın da içinde değerlendirdiği işârî tefsir tarihinde de görülmektedir. Meselâ Kuşeyrî birinci tarza, Gazzalî ikinciye örnektir.

Bu konuda bahsedilmesi gereken diğer bir husus da Mevlânâ'nın ne tür bir tefsir ekolüne mensup sayılabileceğidir. Mevlânâ'nın Mesnevî'de Kur'ân âyetlerini kullanışına bakıldığında, onun bir çok tefsir yöntemini kullandığı ancak geneli itibarıyla Mesnevî'nin tefsir yönelişleri içinde sûfî yöneliş olarak değerlendirilmesi gerektiği görülmektedir.

Nitekim bu konuda yapılan bir araştırmada Mesnevî'deki tefsir şekillerinin şöyle olduğu belirtilmektedir. İşârî tefsirin yapıldığı yerler, tefsirle ilgili yerlere oranla % 40, işârî karışık dirâyet % 25, yalnız dirâyet % 15, yalnız rivâyet % 5, rivâyet dirâyet karışımı % 3, rivâyet işaret karışık % 2, rivâyet dirâyet, işaret karışımı % 2 diğerleri ise % 8'dir.¹³

Bu durum takribi de olsa ve farklı değerlendirilebilirse de çoğunluğun kabul edeceği ortak bir hüküm vardır ki; o da Mevlânâ'nın tefsir metodunun, sonuç itibarıyla işârî, sûfî olduğudur. Bilindiği gibi bu yönelişin en temel unsuru, Kur'ân âyetlerinin zâhir anlamları yanında bâtın anlamlarının olduğunun da kabul edilmesi ve yorumların bu kabul üzerine bina edilmesidir. Mevlânâ da eserinde bu hususa açıklık getirmiş ve bâtın anlamların varlığını belirtmiştir.

"Hani Kur'ân gibi anlamı yedi kattır; ileri gelenleri de doyuracak yemek vardır onda geri kalanları da"¹⁴

"Bil ki Kur'ân'ın bir zâhirî var, zâhirî de gizli ve pek Kudretli bir de iç yüzü var.

O bâtının bir bâtını onun da bir üçüncü bâtını var ki onu akıllar anlayamaz hayran kalır.

Kur'ân'ın dördüncü bâtınıysa eşsiz örneksiz Tanrı'dan başka kimse görmemiş kimse bilmemiştir.

Oğul sen Kur'ân'ın dış yüzüne bakma Şeytan da Adem'i topraktan ibaret gördü hakikatine eremedi.

Kur'ân'ın zâhirî insana benzer sureti görünür.¹⁵

Bu ve benzeri açıklamaları yanında Mevlânâ'nın hayatı, almış olduğu eğitim, içinde yetiştiği kültür ortamı, telif ettiği eserin amacı, işlevi gibi hususlar da Mesnevî'nin tefsir yönelişleri içinde sûfî yönelişe mensup olduğunu desteklemektedir.

Netice itibarıyla, Mevlânâ, Mesnevî'sinde, baştan sona bir tefsir kitabı olmasa da konuları işârî tefsir geleneği içinde Kur'ân âyetleri ile ele almak suretiyle Kur'ân'dan etkilenmiş, Kur'ân'a ve bu bağlamda oluşan bilgi birikimine yer vermiştir.

Mesnevî'deki doğrudan Kur'ân âyetlerinin tefsiri denilen âyetlerin yanında mananın ve lafzın iktibasları da vardır. Âyetlere yapılan telmihler, atıfta bulunulan kavramlar ve olaylar ise sayısal olarak daha çoktur. Bütün bunlar Mesnevî'nin içerisine bir Kur'ân kültürünün yerleştiğini göstermektedir. Bu yönü o denli yoğundur ki; onu okuyan ve anlamak isteyen kişi, bir çok açıdan Kur'ân çerçevesinde oluşmuş bir bilgi birikimine ihtiyaç duyar. Mesnevî'deki Kur'ân etkisinin varlığını, onun anlamak isteyen bir diğer ifade ile şerh etmek isteyen insanların başvurmak zorunda oldukları kaynaklara bakarak tespit etmek de mümkündür. Nitekim onu şerheden şarihlerin çalışmalarında bu tür açıklamaların çokluğu açıkça görülebilmektedir.

"Mesnevî şerhlerinde, genellikle müellifler Mevlânâ'nın "mânâ dilinin benzersiz beyânlarını çözme ve anlama adına onun kullandığı rumuz ve nüktelerin incelik ve hakikatlerini, beyitler arasındaki münasebetleri ve bunların hangi âyet ve hadîsin mazmunu olduğunu beyân ve tahkik etmeye, anlaşılmayan yerleri vuzuha kavuşturmaya çalışırlar."¹⁶

Şarihler önsözlerinde de bunu ifade etmişlerdir. Abdülmecid-i Sivâsî şöyle der: "Mevlânâ Rumi (ks) hazretleri Kur'ân'ın özü olan ve bezersiz beyânlarından oluşan Mesnevî-i Şerif lerinde yazdığı rumuz ve nüktelerin incelik ve hakikatlerini, ... bunların sülûkda hangi makama işaret ettiğini şerh ve tahkik

¹¹ Mülâkât, "Yaşayan Son Mesnevîhan Şefik Can, Mevlânâ, Mesnevî ve Mevlevîlik", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Y. 6, S. 14, s. 851

¹² Reynold Nicholsun, *İslam Sûfîleri*, çev: Mehmet Dağ v.d, Ankara 1978, s. 21

¹³ Hüseyin Güllüce, *Kur'ân Tefsiri Açısından Mesnevî*, s. 119.

¹⁴ Mevlânâ, *Mesnevî*, C. III, s. 154, 1895b.

¹⁵ Mevlânâ, *Mesnevî*, C. III, s. 347, 4245-4248b.

¹⁶ Cengiz Gündoğdu, Mevlânâ'nın Mesnevî'sinde "Mânâ Dili" Mesnevî'nin Türkçe'ye Şerh Geleneği ...", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Y. 6, S. 14, s. 135.

etmediğinden zaruri olarak, bu rumuzlardaki incelikleri tedkik ve her beytin hangi âyet-i kerîme ve hangi hadis-i şerîfin mazmununu olduğunu beyân ve tahkik etmek, anlaşılmayan yerleri vuzuha kavuşturmak için latif bir üslup ile şerh olunması için bu fakır kula tevdi ettiği görevi emir telakki edip, şerh etmeye başladım.¹⁷

Mesnevî de yer alan âyetlerin sayısı biraz da şarihin söz ile âyet arasında kurmaya çalıştığı ilişkiye bağlıdır. Her beyit için bir âyet arama tavrı ne kadar hakim ise âyet sayısı bu kadar çok olmaktadır. Buna bir örnek vermek gerekirse Mevlânâ'nın kendisinin yazdığı söylenen ve Mesnevî'nin özeti olarak addedilen ilk onsekiz beyitinden şu âyetler tahric edilmiştir.

“Bundan sonra, “Onun nurunun misli içerisinde çıra bulunan kandillik gibidir” diyerek, Kur’ân’daki, “Allah yerin ve göklerin nurudur. O’nun nuru içinde ışık bulunan kandil yuvasına benzer” mealindeki (Nur Suresi 35.) âyete işaret etmektedir. Aynı şekilde Mevlânâ bu eserini “Selsebîl” e benzetmektedir. Selsebîl, Kur’ân’da zikredilir. (İnsan Suresi 18.) Bundan sonra Mevlânâ, Mesnevî’yi Nil ırmağına benzetiyor: “Bu kitap, Mısır’daki nil nehri gibi sabredenlere içecek, âl-i Fir’avn ve kafirler için hasrettir” diyor. Bilindiği gibi Musa (a.s) zamanında Firâvn ve taraftarları bazı belâlara duçar oldular. Bunlardan biri de, Hz. Musa’nın duasıyla Nil’in suyu inananlara su olarak kaldı, ancak inanmayanlara kan oldu. Bu hal çok ağır geldiği için Kiptiler, bunun kaldırıldığı takdirde inanacaklarını söylediler. Belâ kaldırıldığı halde yine de inanmadılar. Mesnevî’nin şifâ oluşu da, “Ey insanlar! Rabbinizden size öğüt geldi, kalpler şifâ geldi (Yûnus sûresi, 57.)”, Kur’ân’da indirdiğimiz âyetlerde inananlara şifâ ve rahmet var (İsrâ sûresi, 82)” mealindeki âyetlere telmih olarak söylenmiştir. Mevlânâ bundan sonra Mesnevî’nin hüznüleri gidereceğini, Kur’ân’ın manâlarını açacağını, manevî rızıkları bollatacağını, huyları güzelleştireceğini bildirip, “O (Kur’ân) kutsal kılınmış, yüceltilmiş, arınmış sahifelerdedir. (Abese sûresi, 13-16).” âyetlerinden iktibasta bulunmuştur.¹⁸

Bir başka örnek vermek gerekirse

“Ahdı, tövbeyi bozmak, sonunda insanı lanete uğrattır.

Cumartesi günlerinde iş işlemeye mecbur olan Yahudiler, tövbelerini bozdular da çarpılıp helak oldular.

Tanrı o kavmi maymun şekline soktu. Çünkü inada girişip Tanrı ahdini bozdular.

Bu ümmette beden çırpınması yoktur. Fakat ey akıllı fikirli adam, gönül çarpılması vardır.

Bir adamın gönlü maymun gönlüne döndü mü bedeni de maymunun gönlünden aşağı olur.

O eşeğin gönlü de hakikatten haberdar olsaydı, bir hünere nail olmuş bulunsaydı sureti yüzünden hor olur muydu hiç?

Ashabı kehf’in köpeğinin huyu iyiydi, fakat sureti, köpek suretindeydi.

Fakat bu suretti, ona bir noksan verdi mi? Yahudiler, halk zâhirî azabı görsün diye zâhiren çarpıldılar.

Fakat iç aleminden bunlardan başka yüz binlercesi, tövbelerini bozma yüzünden domuz ve eşek oldu.¹⁹

Bu beyitlerde Mevlânâ'nın şu âyetlere atıfta bulunduğu belirtilmiştir.

Ahdin ve aktin yerine getirilmesi emreden, “Ey iman edenler! Akitlerinizi yerine getirin...” (Mâide, 5/1) vb. ile Benî İsrail’in sözlerinde durmalarının kendilerinden istendiğini bildiren, “Ey İsrail Oğulları! Size verdiğim nimetimi hatırlayın ve bana verdiğiniz sözü yerine getiriniz, ki, ben de size olan ahdimi yerine getireyim ve sadece benden korkup sakının.” (Bakara, 2/40) vb. âyetlerin gereği verilen sözlerle, bilhassa Allah’ın emirlerine uymamız ve tevbelerimize sâdik kalmamız gerektiğini, aksi takdirde “ashâb-ı sebt = cumartesi ehli” olan Yahudilerin başlarına gelenlerden bahsedeyin, “Muhakkak içinizden Cumartesi gününe saygı göstermek hususundaki dinin enirini çiğneyip geçenlerin, başlarına gelenleri bilirsiniz. İşte biz onlara, ‘Aşağılık maymunlar olun.’ dedik.” (Bakara, 2/65) ve “De ki: Size bundan daha fenasını haber vereyim mi? Allah’ın lanet ve gazab ettiği ve kendilerinden maymunlar, domuzlar ve tâğuta tapanlar yaptığı kimseler, işte onlar Allah katında mevki bakımından daha fena ve doğru yoldan daha sapıktırlar.” (Mâide, 5/60) vb. âyetler...²⁰

Örnekleme yaptığımız bu kısımlar ya da başka hikaye ve beyitler muhtelif şerhlerden incelendiğinde ilişki kurulan âyetlerin sayısının ve ilişki kurulma şeklinin değiştiği görülecektir.

Mesnevî de yer alan âyetleri tahric hususunda bazen o denli ileri gidilmiştir ki; daha avam kesimlerde Mesnevî’nin bir Kur’ân olarak algılanması da söz konusu olabilmektedir. Bu nedenle Mevlânâ araştırmacıları ve şarihleri yer yer bunun yanlışlığına vurgu yapmışlardır.

Mesnevî de yer alan Kur’ân kültürü sadece atıfta bulunduğu âyetleri tahricten ibaret değildir. Bunun yanında beyitleri anlamak ya da şerh için, Kur’ân kıssaları, Nüzul sebepleri, âyetlerin zâhir bâtın

¹⁷ Abdülmecid-i Sivâsî, *Şerh-i Mesnevî*, M E.B. Ank, Genel Kitâblık, nr 683, vr. 3b., Cengiz Gündoğdu, a.g.m., s. 138 den naklen.

¹⁸ Mustafa Aşkar, “Molla Fenârî’nin Şerhu Dibâceti’l-Mesnevî Adlı Risâlesi ve Tahlili”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Y. 6, S. 14s. 98-99.

¹⁹ Mevlânâ, *Mesnevî*, C. V, s. 213, 2595-2600b.

²⁰ Hüseyin Güllüce, *Kur’ân Tefsiri Açısından Mesnevî*, s. 166.

yorumları, Mütешabihu'l-Kur'ân, Nasih Mensuh gibi Kur'ân ilimleri yanında Tefsir ilmi etrafında oluşan Te'vil'in yasaklanması v.s gibi tartışmalardan da haberdar olmak gerekmektedir.

Meselâ Mevlânâ, Kur'ân kıssalarına atıfta bulunurken, okurun olayı hatırlayabileceğini varsayarak, meseleye bir kelime ile değinmeyi yeterli görmüştür.

“Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım” âyetindeki hikmet

Bunun için padişahlığına ayna olmak üzere bir gönül sahibini halife edindi.

Ona hadsiz, hesapsız arılığını ihsan etti, ondan sonra karanlıklardan da ona bir zıt verdi.

Adalet ve zulümden ibaret olan bu iki bayrak, böylece devir devir, Nemrud'a kadar geldi dayandı.

O İbrahim'in zıddı ve düşmanı oldu. O iki ordu birbirine kin güttü, savaştı durdu.

Savaşın uzamasından hoşlanmayınca ikisinin arasını ateş ayırdı. O iki taifenin müşkülü halledilsin diye ateşi, azabı hakem yaptı.

Devir, devir zaman, zaman bu iki fırka, Firavunla esirgeyici Musa'nın zamanına kadar

Yıllarca savaştı. Savaş bitmedi tükenmedi. Bu iş, haddi aşırıp usanç verince de

Tanrı, denizi hakem yaptı; bakalım hangisi öndülü alacak dedi.

Mustafa'nın devrine, onun zuhuru kadar bu böyle gitti.

O zuhur edince Ebucehil'le o cefa askerinin başbuğuyla savaştı”²¹

Burada Adem-İblis, Habil Kâbil, İbrahim-Nemrud, Musa-Firavun, Hz. Peygamber ile Ebû cehil arasındaki detaylar, ateş ile denizin nereye atfı olduğu konuları okuyucunun anlayışına havale edilmiştir.

Mesnevî de yer alan Kur'ân ilimleri ve tefsir kültürünün varlığını onun isim zikrederek ya da zikretmeksizin bu tür eserlerden yaptığı alıntıları tespitiye yönelik çalışmalarda daha açık bir şekilde görmekteyiz. Bu konuda yapılan bir araştırma onun, tefsirle ilgili olarak Cemalüddîn Hüseyin er-Râzî (Farsça Tefsir VI. asır)'nın *Tefsir-i Ebû'l- Fütuhu'r-Razî*, Fahrüddîn er-Râzî'nin, *Tefsir-i Kebîr*, Nizâmüddîn Hasan el-Kûmî'nin *Tefsir-i Nisaburî*, İbn- Cerîr et-Taberî'nin *Tefsir-i Taberî*, Zemahşerî'nin, *Tefsir-i Keşşâf*, Sülemî'nin, *Tefsîr-i Sülemî*, gibi eserleri yanında Rağib el-İsfahanî'nin, *el-Müfredât*, Vahidî'nin *Esbâbu'n-Nüzul* adlı kitaplarından istifade ettiği belirtilmektedir.²²

Üslup Açısından Kur'ân ve Mesnevî İlişkisi:

Ömrünün sonlarına doğru yazdığı Mesnevîsinde Mevlânâ, kıssa ve mesel üslubuna önem vermiş, aktarmak istediği mesajları, hikâye yoluyla nakletmeyi tercih etmiştir. Eserindeki bu üslup, Kur'ân'da da kullanıldığı için aralarında bir benzerlik söz konusudur.

Bilindiği gibi Kur'ân'da, bir yandan, insanlara, yapılması ve kaçınılması gerekli hususları yargı bildiren üslup ile bildirirken, diğer yandan bu emir ve yasakların gereğinin nasıl olacağını ‘verili şartlarda’ ortaya koymuştur. Birinci şekilde Kur'ân, zaman ve mekandan mücerred iken, verili şartlardaki gerçekleştirme, tamamen insanidir. Yani burada söz konusu olan ‘kurallar’ tarihin kuralları olarak kıssa üslubu ile ifade edilmiştir. Kur'ân kıssayı ibret için kullandığını beyan ederken²³ Mevlânâ da aynı amacı güttüğünü belirtir. Bunun gayesi “Maksat kıssadan hisse almaktır yoksa masal anlatmak değil.”²⁴ der.

Kur'ân, müslümanlara kıssalar aracılığıyla içinde yaşadıkları manevi gerçekliği kavramaları konusunda modeller vermiştir. Zira insan zihninin çalışma şekillerinden birisi de modellerdir. Kur'ân'ı okuyan muhatap, bu modeller ile, modellerin aktarıldığı olgular arasındaki bağlantıları, yani olguların mantığını tespit edip, bununla kendisinin içinde yaşadığı manevi (sosyal, siyasi, ahlaki, iktisadi vs.) gerçeklikteki karşılığını bulduğu zaman, Kur'ân'ın bu anlatımından faydalanacaktır.²⁵ Mevlânâ da benzer bir amacı taşıdığını Mevlânâ'ya göre hikâyeler, kıssa bir ölçeğe benzer, mana içindeki taneye. Akıllı kişi taneyi alır ölçek var mı yok mu ? ona bakmaz.²⁶ sözleri ile vurgular.

Mesnevî üslubu ile Kur'ân arasındaki üslup ilişkisinden bir diğeri de temsildir. İstilaî olarak mesel, “Halk arasında kabul görüp yayılmış, teşbihe dayalı, içerisinde bir prensip ve hikmet taşıyan kinayeli

²¹ Mevlânâ, *Mesnevî*, C.VI, s. 171- 172, 2155- 2160b.

²² Fûrûzanfer, *Meahizi Kısas, Mukaddime A-D- Güllüce* agt s 94- 95., İsa Çelik, “Klasiklerimiz – XIII, Mesnevî-i Manevî”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Ankara 2005, Y. 6, S. 14, s. 683den naklen.

²³ “Gerçekten onların kıssalarında kavrama yeteneği olanlara bir ibret vardır. Bu uydurulmuş bir söz değildir.....” 12/Yusuf/111.

²⁴ Mevlânâ, *Mesnevî*, C. II, s. 278, 3615b. Ayrıca bkz. C.I, s. 111, 1389b, C.V, s. 22, 228b.

²⁵ Tahsin Görgün, “Kur'ân Kıssalarının Neliği (Mahiyeti) Üzerine, “Kur'ân Kıssalarının Anlam ve Değeri”, *VI. Kur'ân Haftası Kur'ân Sempozyumu Tebliğleri*, Ankara 1998, s. 30-31.

²⁶ Mevlânâ, *Mesnevî*, C. II, s. 278, 3622b.

veciz sözdür. Bu yönüyle Türkçe'mizdeki atasözü manasına gelmektedir.²⁷ Arapça'da hem kurguya dayalı bazı olayların benzetme olarak anlatılması, hem de atasözleri ve deyimler, mesel sözcüğü ile ifade edilmektedir. Bu durumda meseller, genellikle, bir teşbih, temsili teşbih yahut bir istiare-i temsiliyye şeklinde kullanılırlar. Her iki halde de mesel kelimesinde asıl mana "benzer (şibih) ve nazir" anlamındadır Ancak teşbih ve temsil arasında umum, husus ilişkisi vardır. Yani her temsil bir teşbih olabilirse de her teşbih temsil olamaz.

Atasözü anlamında dışındaki mesel, Teşbih-i temsili ya da istiare-i temsiliyye anlamında temsil getirme, bir olayın benzetme yapılarak anlatılmasından ibarettir. Temsilden maksat, soyut manaları, somutlaştırarak, mevzuyu daha anlaşılır hale getirmek olduğu için meseller hayatın içinde cereyan eden tekerürü mümkün hadiselerle ile yapılmaktadır.²⁸

Mevlânâ, Tasavvufun ağır ve karmaşık pek çok konularını kısca ve temsil üslubu ele almış hikâyeler, temsiller ve teşbihlerle bir çok kişi tarafından anlaşılabilir bir formatta sunmuştur.

Her ne kadar kendisi Kur'ân'daki bu üsluba dikkat çekmiş olsa da²⁹ onun bu üslubu kullanmasında sadece Kur'ân'ın etkin olduğunu söylemek doğru değildir. Zira Mesaj ve düşüncelerin hikayeler aracılığıyla verilmesi Kelile ve Dimne'den bu yana uygulanan bir yöntem olup, Mevlânâ'dan önce Senâ'î ve Attâr, tasavvufî konuları bu yöntemle anlatmışlardır. Mevlânâ'nın bu üslubu seçişinde bu iki müellifin etkin olduğunu Mesnevî'nin yazılışı ile ilgili rivâyet de göstermektedir.

Hüsameddin Çelebi, Mevlânâ'nın etrafındaki müridlerin Hakîm Senâ'î'nin (1072-1131); *İlahinâme*'sini, Attâr'ın (1119-1193); *Musibetnâme* ve *Mantıkü't-Tayr*'ını okuyup, mütalaa etmeye çok düşkün olmalarını gerekçe göstererek Mevlânâ'ya; gazellerin sayısının bir hayli arttığını ancak bunlardaki esrarın herkesçe anlaşılmadığını bunların üslûbunda bu yolun dostlarına yadigâr olmak üzere bir eser telif etmesine yönelik arzusunu iletince Mevlânâ, bir anlamda buna daha önce karar verdiğinin de bir göstergesi olarak Mesnevî'nin ilk on sekiz beytinin yazılı olduğu bir kağıdı, çıkararak ona vermiş, yazım işini üstlenirse bu eseri taktir edeceğini belirtmiştir.³⁰

Mevlânâ, görüldüğü gibi onların üslubunu takip etmiş, Senâ'î'nin eserinden beğendiği konuları Mesnevî'de kullanmıştır. Ancak onun kaynağı sadece bunlardan ibaret değildir. Mevlânâ'nın okuduğu başka kitaplardaki hikaye, atasözü ve mazmunları da kullandığı anlaşılmaktadır. Meselâ; Mesnevî'nin tavşanın arslanı kandırması hikayesini Kelile ve Dimne'den aldığını kendisi söyler. Yine anlattığı hasta cariyenin aşk teşhisi hikayesini İbn Sina'nın Kanun da bulmaktayız.³¹ Üç balık ve tilki ve eşek hikayesi gibi bazı hikayeler, Kelile ve Dimne'nin Farsça meşhur tercümesinde de görülmektedir.³²

Bu tespit bizce oldukça önemlidir. Zira Kur'ân'ın hikaye ve temsil üslubu ile Mevlânâ'nın üslubu arasında çok önemli bir fark vardır. Üzerinde oldukça spekülâtif tartışmaların yapıldığı müstehcen hikayeler ya da hikayeler içinde müstehcen unsurların bulunması. Bu açıdan bakıldığında Kur'ân'ın böyle bir anlatımı olmadığı vurgulanması gereken bir konudur. Kimileri bunu kıyasıya eleştirirken sevenleri ise bunu tevil etmişlerdir.³³

²⁷ Ahmet Bulut, Arap Dili ve Edebiyatında Emsal, (Basılmamış doktora tezi), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü Anabilim Dalı, İstanbul 1984, s. 92.

²⁸ Celalüddin es-Suyuti, *el-İtkan*, Beyrut 1983, C. II, s. 1041.

²⁹ Mevlânâ, *Mesnevî*, C. III, s. 226, 2786-2787b.

³⁰ Ahmed Eflaki, *Ariflerin Menkıbeleri*, çev: Tahsin Yazıcı, İstanbul 1964, C. II, s. 125.

³¹ Osman Nuri Küçük, "Mevlânâ'nın Üslup, Tasavvufî Fikir ve Meşrep Kaynaklarından, Senâ'î", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Y. 6, S. 14, s. 467-468.

³² Gholam Hosein Yousofi, Bir Hikayeci Olarak Mevlânâ, Çev: Ramazan Muslu, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Y. 6, S. 14, s. 654.

³³ "Merhum Selçuk Eraydın, "Mesnevî'deki bazı hikayelerin müstehcen oluşunun hikmetini şöyle açıklar: Mesnevî'deki hikayeleri müstehcen dinlerseniz elbette müstehcen olur. Oradaki semboller de değerlendirmek lazımdır. Kur'ân-ı Kerîm'de semboller vardır. O kafadan o zihniyetten hareket ederseniz, Kur'ân'da da (haşa) müstehcen şeyler bulursunuz. Hanımlarla neden, nasıl ilişki kurulacağına dair açık beyanlar vardır. Bunlar birer irşâd metodudur. Bu irşâd metodunu terk edemezsiniz, bu birincisi, ikincisi; semboller, kelimeler gibi değildir. Kelimelerin manası değişir, zamanla unutulur. Yüz sene sonra aynı kelime başka manalara çekilebilir, ama semboller değişmez. Buradakiler teşbihtir. Bu teşbihleri hakikat zannedip, bunları müstehcen olarak değerlendirmek yanlıştır. Mesela orada bir eşekle cariyenin ilişkisine imrenen bir sahibenin durumu anlatılır. Orada eşek dünyayı sembolize etmektedir. Yani dünyayı ölçülü kullanmazsanız sizi parçalar, yer bitirir, demek istenmektedir. Şehvet dünyadaki en güçlü timsaldir. Hz. Mevlânâ, bu sözleri ile müstehcenliği tarif etmemiştir. Ama insanlar onu müstehcen olarak görmek isterlerse öyle olur. Bundan hikmet ve ders almak isterlerse, hakiki manaları aramak gerekir." Selçuk Eraydın, "Bizim Neslimiz Mevlânâ'yı Bilmiyor", *Mevlânâ İle İlgili Yazılardan Seçmeler*, Haz. Vedat Genç, İstanbul 1994, s. 146-151.

Şefik Can, kendisine sorulan “Efendim, bir de Mesnevî de geçen ve kimilerince tenkit edilen bazı açık saçık hikayeler var. Bu hususu bize nasıl değerlendirirsiniz? sorusu üzerine şöyle der.

—Evet, Mevlânâ’nın Mesnevîsinde bazı bu kabilden hikayeler var. Mevlânâ bu hikayelerle ilgili der ki; “Benim açık saçık yazışım, açık saçık ortaya döküşüm, bir şeyler öğretmek içindir.” Bu hikayeleri Mevlânâ’nın bu sözleri ışığında okumak lazım. Buna edebiyatta “Realizm” denir. Realistlerin çoğu edeb-i kelâma riâyet etmezler. Eski İtalyan şairlerinden Boccacio’nun Dekameeron adlı eserinden rahibelerin gizli fuhuşlarını bütün açıklığı ile yazması, realist bir hikayeci olarak takdir edilirken; Mevlânâ’nın tenkide uğraması manidardır. Mevlânâ sırf ders vermek için bir eşek hikayesi yazmıştır. Bir cariyenin şehvetini daha dikkat çekecek bir şekilde ortaya koymak için, insandaki suflî arzusun insanı nerelere kadar götürceğini anlatmak için, o hikayeyi Mesnevî’ye koymuştur Fazla değil iki-üç hikaye anlatır böyle. Nitekim hikayeyi anlatırken bir beyitinde aynen şöyle demektedir; “Şehvet meyli, şehvet arzusu gönlü sağır ve kör yapınca, eşeği bile Yusuf gibi nurdan meydana gelmiş bir ay parçası gibi gösterir.” Nitekim bu hikaye Latin yazar Apileius’un Kültür Bakanlığı tarafından “Altın Eşek” adıyla Dünya Klasikleri arasında dilimize çevrilen hikayesine çok benziyor. Mevlânâ, Kelile ve Dimne’den birkaç hikaye aldığı gibi belki o devirde konuşulagelen bu hikayeden de yararlanarak halkı eğitmek istemiştir.³⁴

Mevlânâ, sade, fakat düşündürücü deliller getirir, örnekler verip, anlatmak istediği şeyi açmaya çalışır. Hatta bu maksatla sıra dışı hikâyeler bile söylemekten çekinmez. İyi incelendiğinde bu hikâyelerin tasavvufî derinlikli, hikmetli metinler olduğu görülür.³⁵ Hatta dinleyicilerini şaşırtmak, belki de onları uyarmak için müstehcen gözüken ifadeler kullanmaktan da kaçınmaz.³⁶

Aslında bu konuyu savunmacı bir yaklaşım yerine Mevlânâ’nın Mesnevî’deki kaynakları ve yaşadığı çevre ile tahlil etmek gerekir. Daha önce de belirttiğimiz gibi onun bu üslubu seçişinde Senâî’nin etkisi vardır. “Daha sonraki dönem tekke ve divan edebiyatında sembolik olarak kullanılan içki, şarap, sâkî, meyhane gibi daha çok Bektaşî şiirlerinde görülen ve genel olarak kalenderiyât denilen ifade kalıplarını ve mazmundan, tasavvufî tecrübenin anlaşılmasına yönelik mesaj aktarım gayesine matuf, dini ve tasavvufî unsurlarla birlikte kullanması bakımından - Şemsî Tebrizî’nin de benzer bir üslup kullandığı hatırdta tutulmasına rağmen- Senâî’i, Mevlânâ’nın öncüsü sayılabilir. Nitekim içki, kadın ve eğlence meclislerine ait kimi ifade kalıplarını dinî-tasavvufî konularla iç içe kullanarak tasavvufî mesajı, toplumsal belleğin dini-tasavvufî eserlerde görmeye alışkın olmadığı bir metotla aktaran bu tür şiirlerin Fars edebiyatında ilk olarak Senâî ile başladığı belirtilmektedir.”³⁷

“Bu üslubun bir uzantısı olarak görülebilecek bir diğer husus ise eserlerinde kullandıkları ve günümüz insanının bir tasavvufî-ahlak kitabında görmeye alışkın olmadığı türden, bütünden koparıldığı takdirde müstehcen olarak yorumlanabilecek bir takım ifade ve hikayelerdir. Bu ifadelerin tasavvufî eserlerde kullanımı yönüyle de Senâî’nin, Mesnevî’deki bazı ifade ve fıkraların kullanımına tarihsel arka plan teşkil etliği söylenebilir. Dönemin şifahî geleneğinde var olduğu anlaşılan bu tür fıkra ve ifadelere bu tarz eserlerde yazılı olarak yer verilebilirliğini göstermesi ve Mevlânâ’nın eserlerindeki bu tür hikaye ve ifadelerin üslup geleneğinin arka planını göstermesi açısından Senâî’nin bu ifadelerinin kayda değer olduğu söylenebilir.”³⁸

Nitekim Şefik Can da Mesnevî deki hikayeleri Mevlânâ’nın nereden dinlediği sorusuna şu cevabı verir:

“Çoğunu babasından, Seyyid Burhaneddin’den Şems’den duymuş bir kısmını da vaktiyle okuduğu kitaplardan mübarek aklında hatırasında kalanlardan almıştır. Mesnevî’de aldığı hikayelerin kaynakları bir taraftan Yunan ve Roma edebiyatlarına uzanmaktadır. Kelile ve Dimne’de hayvanlara dair efsaneler aldığı gibi Latin şairi Apollo’dan da bir eşeğe gönül kaptıran kadının hikayesini almaktadır.”³⁹

Bu arada söz konusu anlatımların Mesnevî’deki varlığını Mevlânâ’nın yazış amacı yani yazar-okur diyalogu çerçevesinde de değerlendirmek gerekir. Devrinde bilinen hikayeleri kullanan Mevlânâ, bir yandan hakikatleri halkın anlayışına indirgerken diğer yandan da onların biraz kendisine gelmelerini

³⁴ Mülakat, Yaşayan Son Mesnevîhan Şefik Can, Mevlânâ, Mesnevî ve Mevlevîlik, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Y. 6, S. 14, s. 851.

³⁵ Cengiz Gündoğdu, “Mevlânâ’nın Mesnevî’sinde “Mânâ Dili”, Mesnevî’nin Türkçe’ye Şerh Geleneği Ve Bu Bağlamda Halveti Şeyhi Abdulmecîd-i Sivâsî’nin Mesnevî Üzerine Çalışmaları”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Y. 6, S. 14, s. 126.

³⁶ A. Schimmel, *Tasavvufun Boyutları*, çev. Ender Gürol, İstanbul 1982, s. 274-275.

³⁷ Ahmed Ateş, “Senâî”, *MEB İslâm Ansiklopedisi*, Ankara 1988, C. X, s. 484.

³⁸ Osman Nuri Küçük, Mevlânâ’nın Üslup, Tasavvufî Fikir ve Meşrep Kaynaklarında Senâî, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Y. 6, S. 14, s. 469.

³⁹ Şefik Can, *Mevlânâ Hayatı , Şahsiyeti Fikirleri*, İstanbul 1999, s. 366

“Ayrılıktan parça parça olmuş, kalp isterim ki, iştîyak derdini açayım.”⁴⁰ Sözleri ile istemekte, eserinde yer alan suretlere takılmalarının yanlışlığını ifade etmektedir.

“Mesnevî’nin sözlerindeki suret de surete kapılanı azdırır, yolunu kaybettirir, Mânâyâ bakan kişiye de yol gösterir, doğru yolu buldurur Mesnevî”⁴¹

Mevlânâ’nın bu tür hikâyeler ile hakikatleri anlatmasını, yukarıdaki şartlar içinde değerlendirmek yerine Kur’ân’dan mülhem olmakla açıklamak farklı sonuçlara yol açmaktadır. Zira her ne şekilde yorumlanırsa yorumlansın mevcut durum, Kur’ân üslubunun dışındaki bir olgu olup Mesnevî, bu yönüyle Kur’ân’dan ayrılmaktadır.

Kur’ân ile Mesnevî arasında üslûp açısından bir diğer fark da dilin kullanımı hususundadır. Mevlânâ yer yer sert bir ifade kullanırken Kur’ân’da bu türden sertliğe rastlanmaz.

Meselâ Mevlânâ, “Kur’ân okunduğu zaman hemen onu dinleyin ve susun, umulur ki, merhamet edilirsiniz.” (A’râf, 7/204) âyetindeki, “susun” ifadesini şu şekilde dile getirir.

“Kınayanlar da senin dolunayına karşı köpeklerle benzerler Sana karşı ürüyüp duruyorlar.

Bu köpekler, ‘Susunuz!’ emrine karşı sağırdılar. Ahmaklıklarından dolayı senin dolunayına karşı havhavlayıp duruyorlar.”⁴²

SONUÇ

Mevlânâ düşüncesinin oluşumunda ve sunumunda Kur’ân’ın yerini incelediğimiz bu çalışmamızda netice olarak bir eseri ve yazarını değerlendirirken öncelikle onun tarihselliğini ve eserin yazılma serüvenine bakmayı esas aldık. Zira her eser gibi Mesnevî de Mevlânâ’nın eğitim süreci, yaşadığı hayat, benimsediği bilimsel paradigma ve İslâmî hayat tarzı gibi onu oluşturan tarihsel bütünlük yanında, Mesnevî’nin yazılış amacı, kaynakları, yazımında örnek alındığı kitaplar sonucu ortaya çıkmıştır.

Mevlânâ bu eserinde hakikatleri, tasavvufî bir bakış açısı ile götünürde daha basit olan hikaye ve temsil yolunu kullanarak, beyitler halinde aktarmayı hedeflemiştir. Onu var eden tarihselliğinin bir sonucu olarak da bu eserinde Kur’ân âyetlerine yer vermiş, açıkça falan âyetin tefsiri diyerek âyetleri tefsir etmenin yanında bazı âyetlerin lafzını ya da manasını aktarmış, muhtelif şekillerde âyetlerden iktibaslar yapmış, Kur’ânî kavramlara ve konulara yer vermiştir. Bunların yanında Mevlânâ’nın, Mesnevî’de Kur’ân ve tefsir ilmi etrafında oluşan bir bilgi birikimine de atıflarda bulunduğu diğer bir ifade ile bunları okumuş birisi olarak bu birikimi eserine yansıttığı görülmektedir. Bu ve benzeri konuların yoğunluğunu onu okuyup anlamak isteyen kişilerin bu konuların detaylarına duydukları ihtiyaçtan ve onu şerh eden şarihlerin açıklamalarından anlaşılmaktadır.

Eserde yer alan Kur’ânî kültürün çokluğu nedeniyle kimilerince Mesnevî, Kur’ân tefsiri olarak tanımlanmıştır. Bu tanımlama, Kur’ân’ı baştan sona tefsir etme ya da âyetleri ele alarak o merkezli bir çalışma yapma anlamında değil, konuların anlatımı esnasında Kur’ân’a ve Kur’ân ilimlerine yer verme manasında doğru olarak kabul edilebilir. Diğer yandan Mesnevî’de bulunan açıklamaların İslâm düşüncesi ve tefsir tarihi içinde zâhir bâtın çizgisinde, bâtinî yorumlar olduğunu ve eserin bu perspektifle değerlendirilmesinin daha isabetli olacağını da belirtmek gerekir. Kur’ân kültürünü kendi perspektifiyle değerlendiren Mevlânâ Mesnevî’de Kur’ân’da kullanılan hikaye ve temsil yöntemini kullanmıştır. Bu nedenle Mesnevî’deki üslubun tercihinde Kur’ân üslubunun etkili olduğu düşünülebilir. Her ne kadar bu açıdan ikisi arasında bir benzerlik varsa da hikaye ve temsillerde kullanılan semboller, konular ve kavramlar açısından Kur’ânî üslup ile Mesnevî arasında önemli bir fark vardır. Zira Mesnevî’de bir kısım hikâyelerde müstehcen unsurlar bulunurken Kur’ân’ın bu konuda çok hassas olduğu da bilinen bir gerçektir. Bu durum Mesnevî’yi Kur’ân’ın hem üslup hem de muhteva açısından tam bir tefsiri olduğu şeklindeki bir kabul ile değerlendirildiğinde çelişki oluşturmakta, muhtelif kişilerce farklı şekillerde yorumlanabilmektedir. Halbuki eserin oluşum süreci, yazarının içinde yaşadığı toplum ve eserin öncülleri olan kaynakları göz önünde bulundurularak bir tahlil yapılırsa Mevlânâ’nın bu konuda Senâ’î ve Attâr’dan etkilendiği yaşadığı dönemde bilinen hikâyeleri aktardığı, bazı hikâyelerin Yunan ve Roma edebiyatına kadar uzandığı görülecektir. Neticede Mesnevî’nin oluşumunda, Mevlânâ’nın tarihselliği perspektifiyle Kur’ânî bir kültürün önemli bir etkisi olduğunu, sunumunda ise farklı kaynakların ve birikimin kullanılması sonucu Kur’ân’dan ayrılan yönleri olsa da Kur’ân’da kullanılan hikaye ve temsil üslubu ile tasavvufî hakikatlerin daha kolay anlaşılır bir şekilde aktarıldığı görülmektedir.

⁴⁰ Mevlânâ, *Mesnevî*, C.I., I, s.1, 3b.

⁴¹ Mevlânâ, *Mesnevî*, C. VI, s. 55, 655b. Ayrıca bkz. C.II, s.278, 3616b, C.IV, s. 277, 3459-3465b.

⁴² Mevlânâ, *Mesnevî*, C. IV, s. 120, 1465b.